

Наталія ЗАЛЄТОК

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу,
відділ архівознавства,
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
(Київ, Україна), nataliazaletok@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

Олександр ГУРЖІЙ

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків та раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), specrada_istoria@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-4488>

Проблема служби жінок у британській армії в роки Другої світової війни: аналіз публічного дискурсу В.Черчилля

DOI: 10.15407/uhj2021.01.073

УДК: 355.2:305-055.2(41)<1939/1945>001.8В.Черчилль

Анотація. Метою статті є аналіз публічного дискурсу В.Черчилля в 1930–1940-х рр. щодо залучення жінок до служби в армії, який не лише доповнить його біографію новими відомостями, але й дасть змогу з'ясувати, по-перше, в який спосіб він як медійна особа формував суспільний дискурс, по-друге, який вплив як очільник уряду він здійснював на чинний гендерний режим Великобританії в 1940-х рр. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та багатоваріантності. Автори застосували як загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція й дедукція, узагальнення), так і спеціально-історичні (критичний аналіз джерел, ретроспективний, історико-порівняльний) методи, а також гендерний підхід. **Наукова новизна.** У статті вперше предметом спеціального дослідження є проблема ставлення В.Черчилля до служби жінок в армії. Це питання лише побіжно досліджувалося у західній історіографії, де й досі побутує чимало сумнівних тверджень щодо цього, заснованих на односторонньому вивченні доступних джерел. Під час наукового пошуку автори опрацювали широке коло різнопланової літератури. Також було проаналізовано значний пласт джерел, серед яких есе та промови В.Черчилля, мемуари безпосередніх учасників подій, низка звітів засідань англійського парламенту. **Висновки.** На основі аналізу публічних висловлювань та опублікованих творів В.Черчилля, а також основних заходів його уряду щодо служби жінок, автори статті дійшли висновку, що він у край негативно ставився до офіційного надання жінкам можливості воювати зі зброєю в руках. Публічний дискурс В.Черчилля щодо жінок на службі в армії перебував у межах патріархального уявлення щодо них як слабких і миролюбних створінь, котрі не можуть і, головне, не повинні складати конкуренцію чоловічій частині населення. Активно використовуючи працю жінок у допоміжних службах під час війни, політик дозволяв собі нетактовні висловлювання на їхню адресу по завершенні бойових дій.

Ключові слова: Черчилль, становище жінок, Друга світова війна, британська армія, жіночі допоміжні організації, гендерні відносини.

Події Другої світової війни неодноразово виступали предметом вивчення для фахівців у галузі жіночої історії. До особливостей воєнної кампанії 1939–1945 рр. часто звертаються, дискутуючи про чинники, які мали суттєвий вплив на становище жінок у Великобританії у другій половині ХХ ст. Наприклад, Дж. Скотт називає Другу світову війну своєрідним вододілом для жінок і акцентує увагу на чотирьох найважливіших аспектах, крізь призму яких варто аналізувати воєнну кампанію в контексті жіночої емансипації: 1) поява нових можливостей для самореалізації; 2) розширення прав; 3) розвиток пацифізму як фемінної відповіді на маскулітні мілітарні практики; 4) довготривалі та короткотермінові наслідки війни для жінок¹.

Аспекти служби жінок в армії, їхньої ймовірної участі в бойових діях, вчинення ними вбивства на полі бою є чи не найбільш контроверсійними в контексті дослідження впливу війни на суспільний устрій. У наукових колах і досі точаться суперечки щодо правомірності залучення жінок до служби у війську, його впливу на панівні гендерні режими та патріархальні суспільні культури. Так, Ф. Д'Аміко, на відміну від представниць ліберального та радикального фемінізмів, які вбачають входження жінок на паритетних засадах до лав армії як позитивне зрушення, що загалом сприяє послабленню патріархату², обстоює позицію про те, що намагання зробити жінок солдатами є черговим заходом із «пропагування войовничих і маскулітних цінностей»³.

Згідно з результатами спеціальних досліджень, служба жінок на різних посадах в армії не призвела до особливих змін у гендерній ієрархії. Попри те, що жінки під час Другої світової війни виконували завдання, які вважалися чоловічими, вони все одно підпорядковувалися чоловікам, котрі обіймали вищі посади і зберігали свій панівний статус⁴. Серед причин подібного стану справ убачаємо й ідеологічні впливи з боку влади та політичних еліт, яким, з одного боку, було вигідно мобілізувати жіноче населення, коли країна цього потребувала, а з іншого – не порушувати основ наявного гендерного режиму. У зв'язку з цим метою нашої статті є аналіз публічного дискурсу В. Черчилля в 1930–1940-х рр. щодо залучення жінок до служби в армії. Ретельний аналіз позиції цього британського політичного діяча не лише доповнить його біографію новими відомостями, але й дасть змогу з'ясувати, по-перше, в який спосіб він як медійна особа формував суспільний дискурс; по-друге, який вплив як очільник уряду, тобто людина, наділена широкими владними повноваженнями, він здійснював на чинний гендерний режим у Великобританії 1940-х рр.

З'ясовуючи позицію В. Черчилля щодо служби жінок в армії в роки Другої світової війни, варто розпочати з аналізу його есе «Жінки у війні», яке побачило світ у лютому випуску щомісячника «The Strand Magazine»⁵ ще в 1938 р. Напружена міжнародна обстановка непокоїла політика і вселяла переконання, що незабаром світ сколихне масштабний збройний конфлікт. З огляду на таку ймовірність автор розмірковував про можливість безпосередньої участі жінок у боях та вчинення ними насильства. Ґрунтовно підійшовши до аналізу проблеми, він звернувся до наявного історичного досвіду й дійшов висновку, що надання жінкам можливості чинити насильство пов'язане з рівнем розвитку суспільства. Так, жінки, що мають право воювати, – це, на його думку, атрибут епохи варварства. Натомість для сучасного В. Черчиллю соціуму сама «думка про допущення жінок до лінії фронту та надання їм можливості брати участь у боях огидна»⁶. Адже «вся цивілізація західного світу заснована на лицарських

¹ Scott J.W. Women and War: A Focus for Rewriting History // Women's Studies Quarterly. – 1984. – Vol. 12, №2. – P. 2–6.

² Див., напр.: Noakes L. Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948. – New York, 2006. – 224 p.

³ D'Amico F. Feminist Perspectives on Women Warriors // Peace Review. – 2007. – Vol. 8, №3. – P. 380, 384.

⁴ Higgonnet M.R., Higgonnet P.L.R. The Double Helix // Behind the Lines: Gender and the Two World Wars. – New Haven, 1987. – P. 34.

⁵ Churchill W.S. Women in War // The Churchillian. – Spring 2012. – Vol. 3. – Issue 1. – P. 14–20.

⁶ Ibid. – P. 14.

традиціях, які родом із середньовіччя й досі мають потужний вплив»⁷. Відповідно до цих традицій жінки та діти – це перші претенденти на порятунок у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Вони – ті, хто потребує захисту, ті, кому відведена роль жертв під час збройних конфліктів. Навколо цих та інших переконань вибудовувалася мотивація для чоловіків брати в руки зброю й іти на війну. В.Черчилль не приховує симпатії до подібного порядку та висловлює занепокоєння тим, що його намагаються змінити прогресивні та реакційні сили. До перших він відносить феміністський рух, який просуває «рівні права для жінок і пишається тим, що позбавляє їх привілеїв», до других – суто варварські за своїм характером тенденції в деяких куточках світу⁸.

В.Черчилль наголошує: «У сучасному світі немає нічого, що змушувало б жінок іти на фронт і вбивати, навіть якщо б вони могли робити це дуже майстерно»⁹. Тобто, по суті, політик і не заперечує, що йдеться не про намагання вберегти самих жінок, а про те, що соціум, незважаючи на жіночу волю і здібності, хоче бачити їх відповідними панівному гендерному укладу. В.Черчиллю, як і багатьом його сучасникам, добре відомі випадки в історії, коли жінки успішно воювали нарівні з чоловіками. Коментуючи їх, він стверджує, що подібне можна допускати лише як винятки, на них не варто акцентувати увагу й виставляти на широкий загал, адже, мовляв, «очі не бачать – серце не болить»¹⁰.

На тлі загострення локальних конфліктів В.Черчилль намагається застерегти сучасне йому покоління від «гасіння вогнів цивілізації» і «скочужання у варварство», романтизує наявний суспільний лад і наголошує, що «якщо людство знову буде втягнуте у чорну прірву дикості, жінки будуть убивати й гинути у загальній круговерті»¹¹.

Того самого року, але вже 27 березня, на шпальтах «The Sunday Chronicle» побачило світ ще одне есе авторства В.Черчилля під назвою «Жінки можуть вигравати війни – без жодного пострілу»¹². Воно майже дослівно повторювало попереднє й мало на меті вкотре підкреслити необхідність недопущення жінок до прямої участі в боях. При цьому возвеличувалася їхня роль у роки Першої світової війни, під час якої жінки «водили легкові автомобілі, вантажівки, швидкі допомоги майже на лінії бойових дій. Тисячами служили в тилу. Вони вивільнили величезну кількість чоловіків для військової служби, тимчасово зайнявши їхні місця в офісах та ін.; і, найважливіше, вони займалися виготовленням зброї, яку чоловіки використовували проти ворога»¹³. Останнє, стверджує В.Черчилль, є найвідповіднішим завданням для жіночої половини країни. Виведений ним у 1938 р. розподіл ролей між чоловіками та жінками під час війни виглядав так: «слабка стать» виготовляє зброю, а «сильна» – її використовує.

Майже через півтора року після виходу останнього есе світ сколихнула новина про початок Другої світової війни, в яку Великобританія вступила 3 вересня 1939 р. Цю звістку В.Черчилль, як і більшість британців, почув по радіо у своїй квартирі. Невдовзі він вирушив до палати громад, де, виступаючи перед колегами-парламентарями, чітко означив власне ставлення до збройного конфлікту: «Це не питання боротьби за Данциг чи Польщу. Ми боремося за порятунок усього світу від чуми нацистської тиранії та виступаємо на захист усього найсвятішого для людства. Це не війна за панування або розширення імперії або за матеріальні вигоди; це не війна за те, щоби позбавити якусь країну сонячного світла й можливостей для процвітання. Це війна в її

⁷ Ibid.

⁸ Ibid. – P.14–15.

⁹ Ibid. – P.19.

¹⁰ Ibid. – P.17.

¹¹ Ibid. – P.16.

¹² Churchill W.S. Women can win wars – without firing a shot // Sunday Chronicle. – 1938. – 27 March. – P.8.

¹³ Ibid.

первинному сенсі за утвердження непорушності прав людини, і це війна за утвердження та відновлення авторитету людства»¹⁴. І невдовзі саме йому випаде честь як одному з керманців Великобританії мобілізувати співгромадян на боротьбу з ворогом.

У 1940 р., після невдачі в Нарвіку та окупації нацистами Норвегії, авторитет британського прем'єр-міністра Н.Чемберлена був остаточно підірваний. У минулому активний прихильник політики умиротворення агресора, він не був готовий до рішучих дій у протистоянні з Німеччиною. Його занепадницькі настрої наростали, а політика постійно спричиняла обурення в політичних колах. Країна потребувала харизматичного і впевненого у своїх діях лідера. Н.Чемберлен таким не був. Тому в кулуарах деякі депутати почали висловлювати думку про те, що уряд має очолити В.Черчилль. Хоча б тому, що, розуміючи всю складність становища, в якому опинилася Великобританія, він не лише не втрачав оптимізму, але й усіма силами намагався підняти бойовий дух колег та населення. Так і сталося: 10 травня 1940 р. король прийняв відставку Н.Чемберлена, а країна в особі В.Черчилля отримала свого 61-го прем'єр-міністра.

Уже 13 травня 1940 р. новий очільник кабінету виступив у палаті громад із першою промовою, яка дала уявлення про його політичний курс: «Я скажу парламентарям те саме, що сказав членам нового уряду: мені нічого вам запропонувати, за винятком крові, важкої праці, сліз і поту. Ми маємо найтяжче з випробувань. Перед нами дуже багато довгих місяців боротьби і страждань. Ви запитуєте, якою є наша політика? Я можу відповісти: вести війну – на морі, на землі та в повітрі, з усією нашою силою і всією силою, яку нам дасть Бог; вести війну проти жакливої тиранії, що перевершує всі відомі донині найтемніші та найжалюгідніші людські злочини. Це наша політика. Ви запитуєте, яка наша мета? Я можу відповісти одним словом: це перемога, перемога будь-якою ціною, перемога, попри весь терор, перемога, якою б довгою та важкою не була дорога, бо без перемоги не буде життя»¹⁵.

Як бачимо, В.Черчилль прагнув активізувати всі можливі ресурси, зокрема, пішов на безпрецедентний крок і добився від парламенту запровадження законодавчої новації, згідно з якою кожен громадянин Великобританії, його праця та майно опинилися «у розпорядженні британської корони». За цих обставин непересічне місце в його планах із мобілізації займала жіноча частина населення країни. Відповідно до підрахунків дослідників, жіночий контингент у британській армії під час Другої світової війни становив від 300 до 600 тис. осіб¹⁶. Приблизно таку саму кількість британок задіяли у цивільній обороні, ополченні, королівському спостережницькому корпусі та жіночій землеробській армії¹⁷. Для порівняння, у роки Першої світової війни кількість жінок у допоміжних службах становила 70 тис. осіб, а разом із членами жіночого легіону та медсестрами їх налічувалося понад 210 тис.¹⁸ Отже масштаби участі британок у війсьній кампанії 1939–1945 рр. були значно більшими.

На посаді прем'єр-міністра В.Черчилль, як і раніше, виступав категорично проти надання жінкам можливості служити на тих же засадах, що й чоловікам. Уряд видав офіційну заборону для британок брати безпосередню участь у боях і використовувати зброю. Однак подібний захід був скоріше покликаний запобігти суспільному осуду,

¹⁴ Churchill W.S. War Speech. September 3, 1939 [Електронний ресурс]: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1939-in-the-wings/war-speech/>

¹⁵ His Majesty's Government (13 May 1940) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1940. – Vol.360. – С.1501–1502.

¹⁶ Crevelde M. van. The Great Illusion: Women in the Military // Millennium. – Vol.29, №2. – 2000. – P.433–34; Fraser D. And We Shall Shock Them: The British Army in the Second World War. – London, 1988. – P.93; Forty G. British Army Handbook 1939–1945. – Sutton Publishing, 1998. – P.318; Crang J.A. «Come into the Army, Maud»: Women, Military Conscription, and the Markham Inquiry // Defence Studies. – 2008. – Vol.8, №3. – P.382.

¹⁷ Forty G. British Army Handbook 1939–1945. – P.318.

¹⁸ Gould J.M. The women's corps the establishment of women's military services in Britain: A thesis presented for the Degree of Ph. D. – London, 1988. – P.452.

адже траплялися випадки порушення цього табу, які ретельно приховувалися владою від громадськості. Приміром є підтвердження того, що жінки, які служили у військах протиповітряної оборони, брали безпосередню участь в атаках на ворога. Цікаво, що саме В.Черчилль у вересні 1941 р. дозволив залучати британок до служби в силах ППО¹⁹. Під час війни функціонували як суто жіночі бригади (наприклад, 93-тя прожекторна), так і мішані, де служили жінки та чоловіки²⁰. Здебільшого британки, що служили в таких бригадах, заряджали зброю, споряджали запалами артилерійські снаряди та стежили за авіацією противника.

Надзвичайно показовим у цьому контексті є той факт, що посади, які передбачали виконання перелічених обов'язків, раніше вважалися бойовими, а в роки Другої світової їх перекласифікували та віднесли до небойових, щоб уникнути публічного осуду²¹. Цей факт є ще одним підтвердженням того, що офіційні обмеження для жінок в армії запроваджувалися не для захисту та комфорту самих жінок.

Британки, які служили у ППО, іноді брали й безпосередню участь у боях, що передбачало фізичне знищення супротивника²². Як зазначає Д.Кемпбелл, ці бригади «були такими ж бойовими одиницями, як і екіпажі літаків, які вони збивали»²³. Р.Брод стверджує, що, «попри офіційну версію, жінки іноді стріляли з великих знарядь і, можливо, з кулеметів, створених для захисту прожекторних бригад від літаків противника, що літають низько»²⁴.

Хоча використання британками зброї і їхня участь у сутичках із ворогом у роки Другої світової війни не були настільки ж масовим явищем як, скажімо, у СРСР, однак на той час функціонувала ще одна організація, де деякі жінки мали таку можливість. У липні 1940 р. за наказом В.Черчилля у країні створили Управління спецоперацій. До головних його завдань належали виконання таємних наказів, підтримання та підготовка членів руху опору в окупованих Німеччиною країнах (Франція, Бельгія, Нідерланди, Данія, Норвегія та ін.). За даними В.Маккензі, до складу структури на осінь 1944 р. входило приблизно 3200 жінок²⁵. Із них спецагентки становили невеликий відсоток: французький сектор мав 39 шпигунок, підрозділ голлістів – 11, голландське відділення – 3, а бельгійська секція – лише 2²⁶. Решта ж обіймали посади в офісі, були клерками.

Жінки проходили спеціальну підготовку, у тому числі тренування з використанням зброї. Як згадувала колишня спецагентка І.Бейсден, «повернувшись до Лондона я вже знала багато способів убивства»²⁷. Вони отримували різні завдання, що мали виконуватися на території країни або поза її межами, гинули під час їх виконання, у сутичках із ворогом, потрапляли в полон – як і їхні колеги-чоловіки.

Наведені факти про особливості служби жінок в Управлінні спецоперацій та протиповітряній обороні категорично спростовують твердження британського уряду про те, що вони не мали доступу до зброї та не брали участі в боях. Звісно, уряд не міг не знати про ці факти. Проте в публічному просторі подібні речі замовчувалися. Так, у січні 1944 р. під час засідання палати громад депутат А.Кричлі запитав очільника уряду,

¹⁹ Pile F. Ack-Ack: Britain's Defence Against Air Attack during the Second World War. – London, 1949. – P.222.

²⁰ Harris C. Women Under Fire in World War Two // BBC History [Електронний ресурс]: http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwtwo/women_at_war_01.shtml

²¹ Campbell D. Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union // Journal of Military History. – 1993. – Vol.57, №2. – P.313.

²² Broad R. Conscription in Britain, 1939–1964: The Militarisation of a Generation. – London, 2006. – P.150–151.

²³ Campbell D. Women in Combat... – P.313.

²⁴ Broad R. Conscription in Britain, 1939–1964... – P.150–151.

²⁵ Mackenzie W. The Secret History of SOE: Special Operations Executive, 1940–1945. – London, 2000. – P.719.

²⁶ Pattinson J. «Turning a Pretty Girl into a Killer»: Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War // Gender and Interpersonal Violence Language, Action and Representation / Ed. F.Alexander and K.Throsby. – New York, 2008. – P.15.

²⁷ Ibid. – P.18.

чи хоч одну британку, яка продемонструвала звитягу під час війни, рекомендували до нагородження Хрестом Вікторії? На що той відповів, що ця нагорода лише для тих, хто бере безпосередню участь у бойових операціях проти ворога, саме тому жодна жінка не була рекомендована до неї. Водночас він не оминув нагоди «віддати належне звитязі й вірності обов'язку, які демонструють жінки у всіх сферах і формах служби під час нинішньої війни»²⁸.

На нашу думку, замовчування випадків безпосередньої участі британок у боях, а також пере класифікування бойових посад на небойові у зв'язку із зарахуванням на них жінок цілком вписуються у висловлений В.Черчиллем ще в 1938 р. принцип «очі не бачать – серце не болить». Приховування певних особливостей служби жінок свідчить про те, що влада намагалася в такий спосіб використати їх там, де їй це вигідно, але водночас зберегти суспільне уявлення про них як «миролюбних і слабких створінь», які випадково потрапили до війська через нестачу чоловічого населення. Саме такими британок хотіли бачити й після війни, незалежно від того, якого досвіду вони набудуть під час неї.

На практиці подібна політика була згубною для жінок, що служили, і ще більше поглиблювала їхню й без того непросте становище. Цей підхід ще більше ускладнював повоєнну соціалізацію, не давав їм змоги претендувати на нагороди чи відповідні соціальні виплати. А служба в допоміжних організаціях і без того була для них вельми непростю: крім виконання поточних завдань на службі (в тому числі й таких, які раніше жінкам не доручали), вони постійно відчували на собі важкий тягар суспільної уваги, яка часто виражалася в плітках, критиці та осуді.

Фактично від самого початку війни члени трьох жіночих організацій – Допоміжної територіальної служби (Auxiliary Territorial Service), Жіночих допоміжних військово-повітряних сил (Women's Auxiliary Air Force), Жіночої королівської військово-морської служби (Women's Royal Naval Service) – піддавалися критиці з боку суспільства. Їх називали «підстилками для армії», звинувачували в розпусті, пиятиці на службі²⁹. Крім того, не всі жінки, які обрали службу в допоміжних організаціях, були задоволені умовами, в яких їм доводилося служити. Так, наприкінці 1940 р. 30% жінок-добровольців Допоміжної територіальної служби полишили її за власним бажанням³⁰. Постійні скарги та плітки щодо жіночих допоміжних служб дуже негативно впливали на їхню репутацію й не сприяли збільшенню кількості охочих стати їхніми членами. Якщо на початку війни і впродовж двох років набір до жіночих допоміжних організацій здійснювався на добровільній основі, то станом на 1941 р. добровольців суттєво забракло. У зв'язку з цим В.Черчилль укотре пішов на безпрецедентний крок і погодився вперше в історії зробити британок військовозобов'язаними. 18 грудня 1941 р. було ухвалено закон «Про національну службу (№2)», відповідно до якого оголошувався призов незаміжніх жінок віком від 20 до 30 років на службу в допоміжних організаціях або роботу у військовій промисловості. Вибір залишали за самими жінками. Тоді до допоміжних організацій вдалося залучити 125 тис. осіб³¹.

Паралельно з цим для відновлення репутації жіночих допоміжних організацій, за активного сприяння В.Черчилля, у лютому 1942 р. створили Комітет із питань комфорту та умов побуту у трьох жіночих службах (Committee on Amenities and Welfare Conditions in the three Women's Services). Цікаво, що спершу його склад мав

²⁸ Victoria Cross And George Cross (Women) (18 January 1944) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1944. – Vol.396. – С.30.

²⁹ Allen A.T. Women in Twentieth-Century Europe. – New York, 2008. – P.62. Див. також: Dawes L. Fighting Fit: The Wartime Battle for Britain's Health. – London, 2016. – 304 p.

³⁰ Broad R. Conscription in Britain, 1939–1964... – P.151.

³¹ Clonan T. A history of women in combat // A History of the Irish Artillery Corps. – Dublin, 1998. – P.130.

бути суто чоловічий. Однак під час обговорення деякі депутати висловили обурення цим фактом і наполягли на входженні до складу комітету жінок³². Зрештою 24 лютого затвердили такий його склад: голова – міс В.Маркгем; члени: міс Т.Казалет, депутатка від Іст-Аллінгтона; місіс В.Елліотт, голова Національної ради дівчачих клубів; майор Мілнер, парламентар від Північно-Східного Лідса; віце-маршал повітряних сил Д.Мунро, секретар комітету промислового здоров'я Ради з медичних досліджень; місіс Дж.Л.Стокс, директорка коледжу Вестфілд Лондонського університету; Е.Саммерскілл, депутатка від Фулгем-Веста; генерал-майор Ф.Сайкс, парламентар від Центрального Ноттінгему³³.

Загалом члени комітету проінспектували 123 військових табори по всій країні, розглянули скарги на погані побутові умови й забезпечення членів жіночих допоміжних організацій, ознайомилися із суттю обвинувачень у недотриманні ними норм моралі. Зрештою наприкінці літа комітет опублікував звіт, у якому значилося таке: погані побутові умови та низький рівень забезпечення справді мали місце в жіночих службах на початку війни, однак станом на 1942 р. їхній рівень істотно покращився і є здебільшого середнім, а то й високим³⁴.

Що стосується дотримання норм моралі, яке бентежило громадськість набагато більше, ніж погані умови служби британок, з огляду на суспільний резонанс навколо цього питання поряд із браком бодай якихось серйозних підстав, то, за результатами роботи комітету, було встановлено: рівень позашлюбних вагітностей серед жінок на службі становив 0,6%, тоді як серед їхніх цивільних одноліток – 2,1%. Комітет не знайшов жодних підтверджень масової розпусти у всіх трьох жіночих організаціях³⁵.

Показово, що дочки прем'єр-міністра також пішли на службу до цих організацій: Діана – у Жіночу королівську військово-морську службу; Сара – Жіночі допоміжні військово-повітряні сили; Мері – Допоміжну територіальну службу³⁶. В останній служила і принцеса Єлизавета (нині – королева Єлизавета II).

Упродовж війни В.Черчилль намагався підтримувати патріотичний запал британок. На Національній конференції жінок в Альберт-холі (Лондон), яка відбулася 28 вересня 1943 р., прем'єр-міністр виступив із промовою «Жіночий внесок у боротьбу». У ній він наголосив на важливості внеску британок у військові зусилля, однак основний акцент у його виступі було зроблено на важливості роботи працівниць військових заводів³⁷.

Водночас очільник уряду не оминув згадки про феміністичний рух, з яким у політика на різних етапах його життя склалися вельми непрості стосунки. Критикований ним в есе 1938 р. як такий, що намагається позбавити жінок привілеїв³⁸, у 1943 р. жіночий рух уже виглядав цілком вигідним для потреб країни, що воює. Тому В.Черчилль намагався представити широке залучення жінок до різних видів діяльності під час війни як суспільні зрушення постійного характеру, а не тимчасові заходи, що будуть скасовані, як тільки стануть невідгідні владі. «Здавалося б, – зазначив він, – розширення участі жінок у суспільному житті, на ринку праці та в керуванні діяльністю громади мало б відбуватися в мирні часи, натомість у часи насильства і страху мав би спостерігатися відкат назад. Однак усе навпаки. Війна – це вчитель, суворий, жорсткий, ефективний

³² Women's services (Committee of inquiry) (03 February 1942) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1942. – Vol.377. – С.1040–1042.

³³ Women's services (Committee of inquiry) (24 February 1942) // Ibid. – Vol.378. – С.18–19.

³⁴ Crang J.A. «Come into the Army, Maud»... – P.390.

³⁵ Roberts H. The WRNS in Wartime: The Women's Royal Naval Service 1917–1945. – Bloomsbury Publishing, 2017. – P.198.

³⁶ Crang J.A. «Come into the Army, Maud»... – P.384.

³⁷ Churchill W.S. Women's Part in the Struggle (E103) // Vital Speeches of the Day. – Vol.X. – 1943. – 15 October. – №1, 2–3 [Електронний ресурс]: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/1943-09-28a.html>

³⁸ Churchill W.S. Women in War. – P.14–15.

вчитель. Війна навчила нас досягати значно більших успіхів у підвищенні жіночих суспільних ролей»³⁹. Підсумовуючи, він висловив упевненість, що «британські жінки відігравали, відіграють і будуть відігравати роль, яка [...] безумовно змінить цей соціальний баланс між статями, встановлений у роки злагоди»⁴⁰. Цікаво порівняти ці слова політика з його ж твердженнями 1938 р. про те, що загальному суспільному порядку, який, завдяки потужному впливу фемінізму, проголошує рівність чоловіків та жінок, у Великобританії незабаром буде покладено край, адже «випробування війни дуже скоро покажуть, що сильна стать має воювати, а слабка – страждати і плакати»⁴¹. Або з його ж словами щодо демобілізації жінок-членів допоміжних організацій у 1945 р., які будуть наведені далі.

Попри емансипаційну риторичку в роки війни реальні дії влади були дещо іншими. Так, уряд Великобританії тривалий час не міг визначитися з тим, чи варто залишати допоміжні жіночі організації функціонувати на постійній основі при армії. Навіть попри те, що члени комітету з питань комфорту та умов побуту у трьох жіночих допоміжних організаціях, які високо оцінили їхню діяльність, висловили сподівання, що в мирний час перед усіма трьома відкриються нові можливості⁴².

Деякі депутати палати громад регулярно порушували питання статусу і визначення підпорядкування жіночих служб після війни. Однак прем'єр-міністр постійно відкладав розв'язання проблеми. Так, відповідаючи на запитання депутатки Т.Казалет-Кейр, В.Черчилль у липні 1943 р. зазначив, що проблема «майбутнього устрою жіночих служб після загальної демобілізації не може розглядатися окремо від устрою збройних сил загалом і ще не час визначати політику щодо цього питання»⁴³. І водночас додав, що «впродовж деякого часу після припинення бойових дій у будь-якій області допоміжні жіночі служби все ще будуть необхідні. Зокрема члени допоміжних жіночих служб повинні будуть стати супроводом окупаційних сил як тільки будуть створені відповідні умови для їх відправки за кордон»⁴⁴.

Депутатки палати громад І.Ворд, Ф.Девідсон, парламентар Дж.Фокс намагалися порушити питання щодо повоєнного функціонування жіночих допоміжних служб у жовтні – листопаді 1944 р.⁴⁵ Однак на всі ці звернення прем'єр-міністр відповідав однаково: проблему й надалі вивчають та найближчим часом вона навряд чи буде вирішена. Віконтеса Ф.Девідсон восени 1944 р. слушно зазначила, що питання про те, чи будуть жіночі служби функціонувати на постійній основі при британській армії, має бути розв'язане найближчим часом, відкладати його недоцільно, адже жінки, які могли б стати членами цих організацій, потребують часу, щоби визначитися в кар'єрних прагненнях⁴⁶. Однак навіть станом на середину червня 1945 р. проблема так і не зрушила з мертвої точки⁴⁷.

У травні 1945 р. солдати вермахту почали масово здаватися в полон, і ніхто вже не мав найменшого сумніву в тому, що з дня на день Німеччина вийде з війни. 8 травня 1945 р., під час виступу в палаті громад на честь перемоги, В.Черчилль заявив британським парламентарям: «Кожен із нас робить помилки. Але сила парламентських

³⁹ Churchill W.S. Women's Part in the Struggle (E103).

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Churchill W.S. Women in War. – P.17.

⁴² Report of the Committee on Amenities and Welfare Conditions in Three Women's Services // Social Service Review. – 1942. – Vol.16, №4. – P.706–707.

⁴³ Women's Services (Postwar Use) (22 July 1943) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1943. – Vol.391. – C.1072–1073.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Women's Services (Post-War Reorganisation) (03 October 1944) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1944. – Vol.403. – C.742; Women's Services (Post-War Reorganisation) (28 November 1944) // Ibid. – Vol.404. – C.2415–2416W.

⁴⁶ Women's Services (Post-War Continuance) (16 November 1944) // Ibid. – C.2111–2112.

⁴⁷ Women's Auxiliary Services (14 June 1945) // Ibid. – 1945. – Vol.411. – C.1815W.

інституції проявила себе в найпотрібніший момент, коли йшла найжорстокіша та затяжна війна, і відвоювала всі основоположні принципи демократії»⁴⁸. Однак яким у цьому демократичному устрої, на його погляд, було місце жінок, і чи не забули політичні еліти, що британки зробили відчутний вклад у цю перемогу?

Досить часто в літературі можна зустріти згадки про те, що В.Черчилль високо оцінював участь британок у Другій світовій війні. Його колишній секретар Дж.Колвілль згадував, що прем'єр говорив йому: «Коли я думаю про те, що жінки зробили під час війни, я усвідомлюю, що вони таки заслуговують рівноправ'я»⁴⁹. Також він висловив надію, що Черчилль-коледж, заснований на його честь, прийматиме жінок на рівних із чоловіками умовах. І це попри той факт, що коледжі Оксфорда та Кембриджа на той час до таких новацій ще не були готові⁵⁰.

Проте, якщо звернутися до змісту виступів і кореспонденції В.Черчилля стосовно демобілізації британок, котрі служили в допоміжних жіночих формуваннях, то виникають великі сумніви щодо наявності в політиці особливої поваги до них. Коли нагальна потреба у праці цих жінок зникла, він робив усе, щоб чимскоріше відправити їх додому. Так, у секретному зверненні до уряду від 5 липня 1945 р. писав, що «з жінками не слід поводитися так само, як із чоловіками [...] чим швидше вони повернуться до своїх домівок, тим краще», оскільки практику утримання «маси високооплачуваних молодих жінок, що тиняються без діла [...] треба повністю виключити з нашої системи»⁵¹.

Втративши посаду очільника уряду після виборів 5 липня 1945 р., В.Черчилль став лідером опозиції. Однак і у цьому статусі його вельми непокоїла доля жінок із допоміжних служб, котрі, на його думку, усе ще «тинялися без діла». Під час чергових дебатів щодо демобілізації 22 жовтня 1945 р. в палаті громад він укотре наголосив (курсив наш – *Авт.*): «Жінки не можуть конкурувати з чоловіками в той самий спосіб чи однаковою мірою... Якщо можна довести, що жінка необхідна для виконання якогось невідкладного завдання, пов'язаного з нашими зобов'язаннями або з процесом демобілізації, надайте їй дозвіл залишитися на посаді до того часу, поки вона буде потрібна... Але я кажу не про цю категорію. Я говорю про дуже велику кількість молодих жінок у трьох службах, які нічого не роблять, тиняються без діла й виконують непотрібні та химерні завдання, завдаючи клопотів собі та призводячи до невиправданих витрат для держави. Кожна жінка, яка не є незамінною на своїй теперішній службі [...] повинна бути звільнена з попередженням за місяць (до дати звільнення – *Авт.*) [...] Що ж до самих жінок, то багато з них хочуть залишитися, але, безумовно, тих, у кого немає роботи, тих, хто більше не потрібен, треба звільнити негайно»⁵².

Такі висловлювання В.Черчилля явно йдуть у розріз із його захопленням жіночим внеском у кампанії 1939–1945 рр. Звісно, потребу у заощадженні державних коштів у післявоєнний період можна зрозуміти, проте людина, яка і справді поважає тих, про кого вона говорить, і їхні здобутки, принаймні добирає слова. Хоча, на нашу думку, заклик ігнорувати бажання самих жінок, багато з яких хотіли б і надалі служити, намагання представити більшість із них як малоефективну і неконкурентоспроможну порівнюючи з колегами-чоловіками (хоча це далеко не завжди було так і залежало від кваліфікації та характеру робіт), також свідчать про відсутність особливого пієтету до них.

⁴⁸ End of the War in Europe. May 8, 1945. Broadcast, London, and House of Commons [Електронний ресурс]: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1941-1945-war-leader/end-of-the-war-in-europe/>

⁴⁹ Див.: *Langworth R.* Nashville (3). Churchill and Women's Rights [Електронний ресурс]: <https://richardlangworth.com/nashville-3-rights-women>

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ A secret memorandum, entitled Man-Power, from Winston Churchill to the other members of the Cabinet. 7 July 1945. CHAR 23/14/33 // Churchill archive for schools [Електронний ресурс]: <https://bit.ly/2T1twco>

⁵² Demobilisation (22 October 1945) // Hansard, the Official Report of debates in Parliament. – 1945. – Vol.414. – С.1702–1703.

Адже фраза про жінок у допоміжних службах, які «нічого не роблять, тиняються без діла», звучала з вуст тієї самої людини, яка в 1941 р., через нестачу добровольців у цих організаціях, підтримала ініціативу вперше в історії Великобританії оголосити призов жінок на службу. Припускаємо, що якби видатний політик аналогічно висловився про якийсь чоловічий військовий підрозділ, котрий станом на жовтень 1945 р. також уже не виконував серйозних завдань, йому це не зійшло б із рук настільки легко.

Отже на основі аналізу публічних висловлювань та опублікованих творів В.Черчилля, а також основних заходів його уряду щодо служби жінок, доходимо висновку, що він у край негативно ставився до офіційного надання їм можливості воювати зі зброєю в руках. Політик був переконаний, що жінки-солдати є атрибутом часів варварства, натомість цивілізоване суспільство не має такого допускати. Ідеальним В.Черчилль уважав розподіл ролей під час війни, коли жінки виготовляють зброю, а чоловіки – її використовують. Під час виступів у роки Другої світової війни саме працівницям заводів була приділена лєвова частка його уваги. Водночас саме за урядування В.Черчилля у Великобританії були вжиті безпрецедентні заходи щодо залучення жінок до служби в допоміжних організаціях при британській армії, а саме оголошено їх призов. Тоді ж британкам дозволили ввійти до складу протиповітряної оборони країни, а також Управління спецоперацій, де, попри офіційну заборону на використання зброї та участь у сутичках із ворогом, частина жінок усе ж здобула бойовий досвід. Однак подібні випадки ретельно приховувалися владою від широкого загалу.

Загалом публічний дискурс В.Черчилля щодо жінок на службі в армії перебував у межах патріархального уявлення щодо них як слабких і миролюбних створінь, котрі не можуть і, головне, не повинні складати конкуренцію чоловічій частині населення. Активно використовуючи працю жінок у допоміжних службах під час війни, політик дозволяв собі різкі висловлювання на їхню адресу по завершенні бойових дій. Риторика В.Черчилля в 1930–1940-х рр. щодо залучення жінок на службу в армії, попри намагання самого промовця в деяких випадках пов'язати її з феміністичним рухом, не мала нічого спільного з ним. Вона змінювалася відповідно до зовнішніх обставин, зокрема у зв'язку з початком війни, однак основні її постулати аж ніяк не сприяли послабленню чинного ґендерного режиму.

REFERENCES

1. Allen, A.T. (2008). *Women in Twentieth-Century Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
2. Broad, R. (2006). *Conscription in Britain, 1939–1964: The Militarisation of a Generation*. London: Routledge.
3. Campbell, D. (1993). Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union. *The Journal of Military History*, 57(2), 301.
4. Churchill, W.S. (1939). *War Speech*. September 3, 1939. Retrieved June 3, 2020, from <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1939-in-the-wings/war-speech/>
5. Churchill, W.S. (1938). Women can win wars – without firing a shot. *Sunday Chronicle*, 8.
6. Churchill, W.S. (2012). Women in War. *The Churchillian*, 3(1), 14–20.
7. Churchill, W.S. (1943). Women's Part in the Struggle (E103). *Vital Speeches of the Day*, X(1), 2–3. Retrieved from <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/1943-09-28a.html>
8. Clonan, T. (1998). A history of women in combat. *A History of the Irish Artillery Corps*, 117–162. Dublin: Defence Forces Printing Press.
9. Crang, J.A. (2008). 'Come into the Army, Maud': Women, Military Conscription, and the Markham Inquiry. *Defence Studies*, 8(3), 381–395.
10. Creveland, M.V. (2000). The Great Illusion: Women in the Military. *Millennium: Journal of International Studies*, 29(2), 429–442.
11. Damico, F. (1996). Feminist perspectives on women warriors. *Peace Review*, 8(3), 379–384.
12. Dawes, L. (2017). *Fighting Fit: the Wartime Battle for Britain's Health*. Orion Publishing Group, Limited.
13. Forty, G. (1998). *British Army handbook 1939–1945*. Stroud: Sutton.
14. Fraser, D. (2012). *And we shall shock them – the British army in the Second World War*. Bloomsbury Publishing Plc.
15. Gould, J.M. (1988). The women's corps the establishment of women's military services in Britain (*dissertation*). University of London, London.
16. Harris, C. (2011). *Women under Fire in World War Two*. Retrieved June 3, 2020, from http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwtwo/women_at_war_01.shtml

17. Higonnet, M.R., & Higonnet, P.L.R. (1987). *The Double Helix. Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, 31–47. New Haven, CT: Yale University Press.
18. Langworth, R. (2017, October 27). Nashville (3). *Churchill and Women's Rights*. Retrieved June 3, 2020, from <https://richard-langworth.com/nashville-3-rights-women>
19. Mackenzie, W.J.M. (2000). *The secret history of SOE: Special Operations Executive, 1940–1945*. London: St Ermin's Press.
20. Noakes, L. (2006). *Women in the British Army: war and the gentle sex, 1907–1948*. New York, NY: Routledge.
21. Pattinson, J. (2008). «Turning a Pretty Girl into a Killer»: Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War. *Gender and Interpersonal Violence*, 11–28.
22. Pile, F. (1949). *Ack-ack: Britain's defence against air attack during the Second World War*. London: George G. Harrap & Co. Ltd.
23. Roberts, H. (2017). *WRNS in wartime: the Women's Royal Naval Service 1917–1945*. S. l.: Bloomsbury.
24. Scott, J.W. (1984). Women and War: A Focus for Rewriting History. *Women's Studies Quarterly*, 12(2), 2–6.

Nataliia ZALIETOK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Head of the Department,
Department for Archival Studies,
Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping
(Kyiv, Ukraine), nataliazaletok@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

Oleksandr HURZHII

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Chief Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), specrada_istoria@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-4488>

The Problem of Women's Service in the British Army During World War II: An Analysis of W.Churchill's Public Discourse

Abstract. The aim of this article is to analyse Winston Churchill's public discourse in the 1930s and 1940s on the recruitment of women into the army. Its result will not only supplement his biography, but also make it possible to find out, firstly, how he, as a media personality, formed public discourse, and secondly, what influence as the head of government, a person endowed with broad powers, he influenced British gender regime in the 1940s. **The research methodology** is based on the principles of historicism and multifactoriality. The authors used both general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, generalization) and special-historical (critical analysis of sources, retrospective, historical-comparative) research methods, as well as a gender approach. **The scientific novelty.** In the paper W.Churchill's attitude to the service of women in the army for the first time is the subject of the study. This problem was briefly explored in the Western historiography, where there are still many dubious statements about it, based on a one-sided study of available sources. **Conclusions.** Based on the analysis of Churchill's public statements and published works, as well as his government's main actions in the context of women's service, the authors concluded that he was critical on official permission for them to use arms and fight. Churchill's public discourse on women serving in the army was within the patriarchal view of them as weak and peaceful creatures who could not and, most importantly, should not compete with the male half of the population. Actively using the work of women in the auxiliary services during the war, the politician allowed himself tactless remarks addressed to them after the end of hostilities.

Keywords: Churchill, status of women, World War II, British Army, women's auxiliary organizations, gender relations.